

LIENE MARKUS-NARVILA

LU Latviešu valodas institūts
markusnarvila@yahoo.com

Savvaļas augu nosaukumi 17. gs. vārdnīcās un latviešu valodas izloksnēs

Floras nosaukumi ir sena un nozīmīga leksikas sastāvdaļa ne tikai latviešu valodas, bet arī baltu valodu kontekstā. Tie iekļauti gan *Latviešu valodas dialektu atlantā* (1999), gan *Baltu valodu atlantā* (2013). Augu nosaukumi rāda gan abu baltu valodu leksikas kopīgo areālu, gan semantiskās paralēles u. c. kopīgās iezīmes. Savvaļas augu nosaukumi fiksēti jau pirmajās vārdnīcās ar latviešu valodu: Georga Manceļa *Lettus* (1638) un *Phraseologia Lettica* (1638). Referātā tiks pievērsta uzmanība G. Manceļa vārdnīcās iekļauto savvaļas augu, kā arī atsevišķu Latvijā adventīvu un kultivētu augu, kas pārgājuši savvaļā (*driģene, idra, mārrutks, rutks, vērmele* u. c.), nosaukumiem – to fiksējumiem vārdnīcās un izplatībai mūsdienu izloksnēs.

Daļa 17. gs. avotos fiksēto leksēmu plaši sastopama arī latviešu valodas izloksnēs, īpaši Zemgales izloksnēs ap Augstkalni, kur mūža lielāko daļu dzīvojis G. Mancelis.

Daži piemēri. **Aweeschi** Madbeern ‘avenes’ *Rubus idaeus* (Phras. 1638: 225); kas kompaktā areālā sastopams dažās Zemgales izloksnēs, piem., Bēnē un Latgalē (Bērzgalē, Istrā, Kaunatā, Nautrēnos, Nirzā u.c.), *aviešas* ‘t. p.’ Zemgalē (Blīdenē, Jaunaucē), Latgalē (Baltinavā, Rugājos, Sakstagalā, Viļānos u. c.), *avieses* ‘t. p.’ Zemgalē (Augstkalnē, Bukaišos, Sņikerē, Tērvetē, Ukros, Vilcē, Zaļeniekos u. c.) (plašāk skat. LVDA 1999: 22. k.; BVA 2013: 242).

Ghlafenes Blawbeern ‘zilene’ *Vaccinium uliginosum* (Phras. 1638: 225); sal. arī *glāzene* ‘zilene’ Zemgalē (Bēnē, Bukaišos, Jēkabniekos, Penkulē, Sņikerē, Tērvetē, Ukros, Vilcē u. c.), *glāzine* ‘t. p.’ Dienvidrietumkurzemē (Bārtā, Dunikā, Nīcā, Rucavā, plašāk skat. LVDA 1999: 25. k.); sal. *glāzene* apv. (LLVVe).

Pelles=firriņi Wicken ‘sējas vīķis’ *Vicia sativa* (Phras 1638: 227); sal. arī *peļziņi* ‘wilde Erbsen mit gelben und blauen Blüten’ Kuldīgā, Lielsalacā, Mazsalacā, *peļziņi* *Vicia villosa* Ancē (ME III 199; EH II 222), *peļu zirnīts* ‘sējas vīķis’ Nīcā (Ēdelmane, Ozola 2003: 432).

Wahweres Porß ‘vaivariņi’ *Ledum palustre* (Phras. 1638: 225); sal. arī *vāveres* ‘vaivariņi’ Zemgalē (Augstkalnē, Jēkabniekos, Lielplatonē u. c.), *vāveri* ‘t. p.’ Augstkalnē, Bukaišos, Elejā, Platonē, Tērvetē, Vilcē, Zaļeniekos, arī *vāveriņi* ‘t. p.’ Bauņos, Bauskā, Dundagā, Lēdurgā, Olainē, Piltenē, Popē, Zālītē u. c. (ME IV 512; LVDA 1999: 18. k.; Ēdelmane, Ozola 2003: 402).

Cilmes ziņā G. Manceļa vārdnīcā ietvertie savvaļas augu nosaukumi ir gan mantoti (*avene, dadzis, nāt-re, niedre, sūnas* u. c.), gan aizgūti. Lielākā daļa aizgūto leksēmu ienākusi no vācu valodas; sal., piem., **Kehrwels** Kerbelkraut ‘kārvele’ *Chaerophyllum* (Lettus 1638: 143) < vlv. kervele (ME II 377); **Mohres** Mōhren ‘pastinaks’ *Pastinaca sativa* (Phras. 1638: 331) < vlv. mor ‘Möhre’ (ME II 683); **Ringheles** Ringelblumen ‘ārstniecības kliņģerīte’ *Calendula officinalis* (Lettus 1638: 143) < vlv. *ringeles* (ME III 529; EH II 372; Sehwers 1953: 101). Savukārt no igauņu valodas leksēmas *sōster* aizgūta (ME III 1127), latviešu valodas leksēma **Suŕtringi, Suŕteres** Buchsbeern ‘jāņoga’ *Ribes* (Phras. 1638: 225), bet no slāvu valodām aizgūta, piem., leksēma **Kokali** Unkraut im Buchweizen ‘kokalis’ *Agrostemma githago*] (Phras 1638: 328; < kr. *күколь* ME II 342) u. c.

Avoti un literatūra

- Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora. *Baltu kalbu atlasas. Leksika 1: Flora. Atlas of the Baltic Languages. Lexis 1: Flora.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai.* 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
- Ēdelmane, Inese, Ozola, Ārija. *Latviešu valodas augu nosaukumi.* Rīga : SIA "Augsburgas institūts", 2003.
- PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELIVM, Semgallum, der H. Schrift Licentiatum &c. Ander Theil. Diesem ist beygefüget das Spruchbuch Salomonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder / 1638.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Elektronisks resurss. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv [Pēdējo reizi sk. 27.05.2015.].
- Latviešu valodas dialektu atlants.* Leksika. Karšu un komentāru autori B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga : Zinātne, 1999.
- LETTUS, Das ist Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehmen wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIUM MANCELIVM Semgall. der H. Schrift Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].
- Milēnbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca.* Redīgējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923.–1932.